

Антон Котенко

Space Oddity

Репліка з приводу рецензії: Олена Бетлій. *Історик на позовах із простором, або чи можлива синхронізована історія?* (Роздуми над статтею: Антон Котенко. *Повернення простору*) // УГО. Вип. 16–17. К., 2012. С. 132–152

Мені пощастило на коментар до моого реферату колеги з багатим досвідом викладання «просторового» навчального курсу, проте з роздумів Олени Бетлій, зізнаюсь, я не зовсім зрозумів, як саме вони стосуються написаного мною. Коли мене вірно вчили, то відгук на будь-який текст мусить по можливості нейтрально показати читачеві, якою була мета автора, чи добре він її виконав, за що його можна хвалити і за що критикувати, а в підсумку висловити свою parti pris. Усе це уможливлює бажаний діалог двох авторів, тобто в ідеалі становить мету будь-яких роздумів про написане кимось іншим. Але буває й так, що рецензент віддає перевагу роздумам про те, як би він сам написав обговорюваний текст, ніби той і не виступав предметом розгляду. Олена Бетлій обрала власне такий варіант, тож випадає ще раз пояснити, про що йшлося мені.

Висловлені на початку рецензії закиди у невикористанні тієї чи тієї книжки, оминанні істориків, які працюють у жанрі «нової просторової історії», не простеженні генеалогії підходів тощо Олена Бетлій продовжила власною спробою розповісти ту саму історію із практично тими самими героями. І хоч повертатися до «поезії вчорашнього дня» трохи дивно, бо чи не кожний гуманітарій з часом змінює свою думку про написане два роки тому, я хотів би ще раз чіткіше проартикулювати кілька, як на мене, важливих моментів, котрі я пробував обговорити у своїй статті.

Мені йшлося передусім про загальне окреслення – від XIX до XXI ст.– розвитку того, що можна назвати «просторовою історією». Отож не було мови ані про про вичерпність, ані про першість (свого часу ідею соціального простору

на український ґрунт намагався перенести ще Михайло Драгоманов – звісно, не за Анрі Лефевром, а за Елізе Реклю, автором поняття «соціальна географія»¹). Я мав на меті показати, що, окрім традиції вивчення простору як об'єктивної реальності, у межах якої відбуваються певні історії – підходу, особливо популярного на зламі XIX–XX ст. та досі практикованого і в дослідженнях², і в навчальних курсах³, або ще одного, не так давно відомого в Україні підходу до вивчення простору через призму просторових уявлень певних людей з перспективи т.зв. ментальної географії, вже представленого і в якісних монографіях⁴, і в навчальних курсах⁵, існує ще одна можливість писати про простір. Маю на увазі простір соціальний, а не абсолютний або уявний (байдуже, «ментальний» чи «когнітивний»). Представники цього підходу називають його «новою просторовою історією» власне для того, аби певним чином відмежувати себе від попередників, які працюють у рамках перших двох традицій.

---

¹ Про Реклю та ідею соціального простору див.: Ross, Kristin. *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*. Minneapolis, 1988. P. 91. Стосунки Реклю та Драгоманова, як і взагалі збіги життєвих інтересів та цінностей географів і лівих у XIX ст., досі залишаються перспективною темою для історичного дослідження.

² Пор.: Вавричин, Марія. *Відтворення України*. Львів, 2012

³ Наприклад, у курсах «Історична географія України» та «Історична географія Центрально-Східної Європи», які викладають на кафедрі історії НаУКМА. Програми цих курсів див.: http://history.ukma.kiev.ua/undergraduate_program/courses/historical-geography-of-ukraine та http://history.ukma.kiev.ua/undergraduate_program/courses/historical-geography-of-central-and-eastern-europe.

⁴ Bilenkyi, Serhii. *Romantic Nationalism in Eastern Europe: Russian, Polish, and Ukrainian Political Imaginations*. Stanford, 2012.

⁵ Наприклад, у курсі «Ментальні мапи європейського простору: погляд ХХ ст.», який викладають на кафедрі історії НаУКМА. Його програму див.: http://history.ukma.kiev.ua/undergraduate_program/courses/mental-maps-of-the-european-space-from-the-twentieth-century-perspective.

Моєму есею можна закинути багато чого з при-воду неповноти згадок про новішу літературу. Так, Олена Бетлій слушно нарікає на те, що тут не згадано збірки ста-тей за редакцією Марка Бейсіна⁶. Але сюди можна було би додати ще й останню книжку Ларі Вулфа, а ще — працю з іс-торії просторового дискурсу чеського національного руху XIX ст.⁷, а ще — низку робіт про т.зв. історію довкілля⁸, etc., etc. Отож поле просторових досліджень дуже динамічне і постійно приносить нові тексти, натомість мета моєї статті полягала не в анотуванні різних книжок (додам, не завжди мені доступних), а в тому, аби показати динаміку розвитку просторових історій та окреслити їхній можливий подаль-ший напрям. Саме напрям, бо, як на мене, історичних ро-біт, котрі би добре застосовували ідеї Анрі Лефевра, ще не-багато, а відтак, поки що нема чого особливо й аналізувати. Проголошено певні маніфести (про один із них пише Олена Бетлій), виходять друком окремі статті (зокрема, й у щойно згаданій збірці за редакцією Бейсіна, хоч більшість з-поміж них, як на мене, не справилися із завданням), але не більше. Відтак, постає дилема: чи варто про це говорити, чи ні?

Від цього пункту ми з Оленою Бетлій вирушили у «мандрівку незвіданим вивченням простору» — щоправ-да, у різних вагонах одного потягу. На її думку, застосуван-ня ідей про соціальний простір обов'язково вимагає знач-ної фінансової підтримки, що неможливо в українських реаліях. Відповідно, її виклад ідей Лефевра побіжний,

---

⁶ Space, Place, and Power in Modern Russia: Essays in the New Spatial History / Eds. Mark Bassin, Christopher Ely, Melissa K. Stockdale. DeKalb, 2010.

⁷ Wolff, Larry. *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford, 2010; Haslinger, Peter. *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs, 1880–1938*. München, 2010.

⁸ Див., наприклад, збірку перекладів робіт найпомітніших представників цього напрямку: Человек и природа: экологическая история / Ред. Д. Александров, Ф.-Й. Брюггемайер, Ю. Лайус. Санкт-Петербург, 2008; пор. теж, для прикладу, одну з численних «історій лісу»: Кюстер, Хансйорг. *История леса*. М., 2012.

незацікавлений і нагадує, сказати б, спомин про адресу людини, до якої знаєш, що ніколи не підеш. Мені ж видається, що застосування думок Лефевра цілком можливе в українських реаліях та до українського матеріалу. Так, це складно, бо історикам бракує необхідних джерел, які набагато доступніші соціологам та антропологам. Так, це завдання не для студента, а може, навіть не для аспіранта. Проте з часом у кожного з нас, хто досліджує певний період, особливо модерної доби, накопичується матеріал, цілком достатній для такого дослідження.

Сказаним я аж ніяк не хочу заперечити право на існування ментальних географій. Адже скільки всього ще можна «вінайти» та «уявити»! Хочеш – новий регіон: Волинь чи, приміром, Буковину; хочеш – окремі міста: Київ, Полтаву чи, скажімо, Бердичів; хочеш – певні ракурси цих міст: польський Київ, українську Полтаву, єврейський Бердичів і т.д., або сприйняття цих міст їхніми мешканцями у певні історичні періоди. Кожна з таких робіт матиме власну вагу, бо, приміром, Галичина нічим не краща за Донбас, а Львів за Донецьк, хіба що першим пощастило на Ларі Вулфа та Джона Чаплічку, а другим – ні. Натомість стрижнева ідея моєї есею полягала в тому, що такі дослідження у стилі Едварда Саїда чи Ларі Вулфа не пропонуватимуть нічого концептуально нового в уже усталеному полі досліджень. Для прикладу, вартісну книжку Володимира Кравченка про Харків та Слобожанщину⁹ має прочитати кожний, кого цікавить історія Східної Європи XIX ст., але за своєю ідеєю вона не додає нічого до робіт згаданих істориків – хіба що її автора можна справедливо назвати українським Ларі Вулфом. Мені ж ішлося про створення нового поля, адже робіт у жанрі «нової просторової» історії ще дуже мало, і свого Вулфа-взірця серед них поки що немає. В оцінках потенційної креативності такого підходу й полягає наша «дискусія» з Оленою

---

⁹ Кравченко, Владислав. *Харьков / Харків: столица Пограничья*. Вильнюс, 2010.

Бетлій, але ж коли хтось не любить яблука, то це ще не при-
від забороняти їх куштувати іншим.

Зрештою, моя рецензентка теж цитує Лефевра, що
мене тішить. Сподіваюсь, майбутні історики, «пустившиесь
у мандри», таки вийдуть за рамки інтересу до уявлених
та відкриють для себе реальний простір – ніглістів та їхніх
міст, контрабандистів та їхніх кордонів, робітників та їхніх
фабрик, подорожніх та їхніх вокзалів, студентів та їхніх уні-
верситетів, мерців та їхніх кладовищ, революціонерів та їх-
ніх барикад. Той простір, про який писав Анрі Лефевр, – про-
стір, творений не уявою, а самим життям: *long lived space*.

Насамкінець повернуся до зауваження Олени
Бетлій, згідно з яким Едвард Сайд, автор історії про «орієн-
талізм», не був істориком, бо, мовляв, викладав європейську
літературу. Це справді так, коли прийняти формальний по-
гляд на гуманітаристику як поділену на штучно відокрем-
лені й автономізовані галузі. Та чи важливе сьогодні таке
міждисциплінарне розмежування? Що дозволяє науковцю
носити наліпку «історика»: профіль освіти й диплом? належ-
ність до університетської кафедри історії? написання «істо-
рій»? Іде та ригористична межа, яка відділяє «справжнього»
історика від «несправжнього»? І хто такі Мішель Фуко, Юрій
Лотман, Райнгард Козелек та інші дослідники, що повсякчас
її перетинають? Нам не обійтися без праць цих «порушни-
ків конвенції», нехай вони й небагато знають про сакраль-
ний історичний метод дослідження. Отож критерієм поді-
лу істориків на «справжніх» і «несправжніх» виступає таки
не формальна засада, а якість їхніх студій.